

УДК 347.44

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v056.2025.7>**Резніченко Семен Васильович,**

кандидат юридичних наук, професор,

професор кафедри цивільно-правових дисциплін

Одеського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0003-2311-349X

ДОСВІД УНІФІКАЦІЇ ТА ГАРМОНІЗАЦІЇ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ДЛЯ ДОГОВІРНОГО ПРАВА

Постановка проблеми та її актуальність. Успішна інтеграція України до Європейського Союзу значною мірою залежить від узгодження національного законодавства з правовими нормами Європейського Союзу. Проте сучасний стан договірного права в Україні демонструє наявність розбіжностей і суперечностей між положеннями Цивільного та Господарського кодексів, а також інших законодавчих актів, що регулюють договірні відносини. Це створює труднощі у практичному застосуванні законодавства. Економічна інтеграція потребує відповідної правової адаптації, зокрема поступового наближення регулювання майнових відносин товарного характеру до стандартів внутрішнього ринку Європейського Союзу, а також до правових засад і принципів, що в ньому діють. Це сприятиме гармонізації та уніфікації в окремих сферах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження особливостей даної проблематики є предметом вивчення науковців, які цікавляться як теоретичними особливостями договірних зобов'язань, так і вирішенням практичних проблем, які виникають в даній сфері. Зокрема, цікавими є останні публікації таких фахівців, як: Голубєва Н., Давидова І., Крат В., Макаренко О., Маліновська І., Мельник О., Харитонов Є. та ін.

Метою статті є дослідження досвіду уніфікації та гармонізації регулювання цивільно-правових договорів у Європейському Союзі з точки зору договірного права.

Виклад основного матеріалу. Договірне право Європейського Союзу та України, попри певні суттєві відмінності, демонструє схожі тенденції розвитку та спільні проблеми, пов'язані з регулюванням економічного обороту (товарообміну).

По-перше, спостерігається загальна тенденція до зростання ролі договору, що є характерною для сучасного цивільного права. В Україні це проявляється у збільшенні уваги до договірних

відносин, що закріплено у Цивільному кодексі. Зокрема, близько 600 статей із 656 присвячені регулюванню різних видів договорів [1]. Таким чином, справедливо зазначається, що значна частина тексту Цивільного кодексу спрямована саме на врегулювання договірних відносин.

По-друге, є спільна тенденція до уніфікації договірного права, яка реалізується шляхом створення універсальних інститутів, що однаково регулюють товарообмін незалежно від національної належності учасників. Уніфікація права сприяє полегшенню міжнародного співробітництва, усуваючи необхідність застосування міжнародного приватного права або іноземного матеріального права, що може бути пов'язане з ризиками. Уніфіковані правові норми мінімізують правові ризики, забезпечують передбачуваність та стабільність правового середовища.

По-третє, спостерігається тенденція до ускладнення економічного обороту (товарообміну) та розмежування зобов'язань на комерційні й споживчі. Розвиток обмінних відносин призводить до зростання різноманіття та складності системи цивільно-правових договірних зобов'язань, що супроводжується їхньою внутрішньою диференціацією. Це відбувається на основі традиційних типів договорів та включає появу змішаних і нетипових договірних конструкцій.

Крім того, як у європейському, так і в українському договірному праві простежується тенденція до зміцнення правового захисту сторони, яка є слабшою у договірних зобов'язаннях, зокрема споживачів, вкладників, отримувачів кредитів, страхувальників тощо. Це вимагає відходу від принципу рівності учасників цивільно-правових відносин.

У Європейському Союзі правове регулювання цієї сфери вирізняється комплексним підходом. Високий рівень захисту забезпечується споживачам, покупцям, отримувачам кредитів, страху-

вальникам, туристам, замовникам послуг, учасникам електронних договорів, а також комерційним агентам і найманим працівникам. У сфері договірного споживчого права ЄС вже прийнято низку директив, які гарантують високий рівень захисту прав споживачів.

В Україні також діє механізм захисту прав споживачів, однак підхід до цієї проблеми є більш вузьким. Закон України «Про захист прав споживачів» регулює продаж товарів, виконання робіт та надання послуг, зокрема у роздрібній торгівлі, сфері послуг і побутового підряду [2]. У Цивільному кодексі України містяться положення, які спрямовані на зміцнення прав споживачів, зокрема щодо обов'язку продавця надавати інформацію про товар, відповідальності за порушення асортименту, якості товару тощо [1].

Запозичення досвіду Європейського Союзу дозволить українському законодавству розширити поняття «споживач», включивши до нього нові категорії суб'єктів, і підвищити рівень захисту прав споживачів до європейських стандартів.

Однією з актуальних проблем українського договірного права залишається регулювання туристичних послуг. Чинне законодавство України не враховує особливостей цих комплексних договорів, що спричиняє численні зловживання та порушення прав споживачів у сфері туризму.

На відміну від цього, у Європейському Союзі ця проблема вже вирішена завдяки Директиві Ради 90/314/ЄЕС від 13 червня 1990 року щодо комплексних угод про туризм, відпочинок і тури. Цей документ забезпечує високий рівень правових гарантій для туристів-споживачів, зокрема: встановлює підвищені вимоги до надання інформації, обмежує право виконавця змінювати заздалегідь погоджену вартість туру та покладає на виконавця відповідальність за невиконання або неналежне виконання договору.

Однією з актуальних проблем договірного права України є поширена практика включення підприємцями недобросовісних умов до стандартних типових договорів. В літературі зазначається, що у створенні «формулярного права», легалізації так званих «договорів приєднання» або «нав'язаних» договорів, а також у впровадженні «загальних умов угод» виявляється обмеження свободи договору. Формуляри, запропоновані монополіями (або стандартні договори), фактично захищають лише одну, сильнішу сторону угоди – передусім транспортні, кредитні, торговельні та інші компанії у сфері обслуговування населення [3].

Передбачене на сьогодні в Україні регулювання орієнтовних умов договорів і договору приєднання є недостатнім. Тож, у майбутньому необхідно буде запровадити спеціальний правовий режим для стандартних договірних умов і формулярів, виходячи з того, що такі умови мають презумуватись узгодженими, із усіма відповідними правовими наслідками.

Ефективні норми, спрямовані на запобігання і оскарження недобросовісних умов у таких договорах, вже закріплені в законодавстві інших країн. Наприклад, у Законі Федеративної Республіки Німеччина «Про стандартні умови укладання угоди» (1976 р.), Законі Франції «Про захист прав споживачів» (1993 р.) та Директиві Ради 93/13/ЄЕС від 5 квітня 1993 року щодо недобросовісних умов у споживчих договорах. Цей досвід може стати корисним для вдосконалення українського законодавства в цій сфері [4].

В Україні за прикладом найбільш розвинених країн, що перейшли на нову стадію розвитку – стадію інформаційного суспільства, були прийняті Закони України «Про інформацію», «Про електронний цифровий підпис», «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», що усунуло істотні бар'єри на шляху широкого використання електронних засобів комунікації та електронної торгівлі в межах Директиви 1999/93/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13.12.1999 р. про систему електронних підписів у Співтоваристві [8] та сприяло підтриманню економічного становища за часів КОВІД-19 та нині, під час дії правового режиму воєнного стану.

Отже, використання комп'ютерних технологій у сфері торгівлі та цивільних правовідносин, а також забезпечення дієвого захисту законних прав і інтересів юридичних та фізичних осіб у таких специфічних договірних відносинах, а також впровадження можливостей позасудового вирішення спорів, зокрема із використанням електронних засобів, є предметом активного обговорення серед юристів багатьох зарубіжних країн.

Важливо зазначити, що великим кроком вперед для України стало прийняття Закону «Про електронну комерцію» [9], який частково усунув існуючі проблеми в сфері електронної торгівлі, та перейняв позитивний досвід правового регулювання й практики застосування Директиви 2000/31/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 08.06.2000 р. про деякі правові аспекти послуг в інформаційному суспільстві [10], зокрема про електронну торгівлю на єдиному ринку.

Однією з актуальних проблем для України, що останнім часом стала широко розповсюдженою, є роздрібна торгівля, за якої товар пропонується споживачеві безпосередньо за місцем його проживання або роботи. У Європейському Союзі важливість цієї проблеми підтверджується наявністю спеціальної директиви – Директиви Ради 85/577/ЄЕС від 20 грудня 1985 року, що регулює захист споживачів у договорах, укладених поза бізнес-офісами. Однією з прогресивних гарантій, передбачених цією директивою, є обов'язок продавців надати споживачам письмове повідомлення про їхнє право скасувати договір протягом 7 робочих днів [11].

Отже, доцільно внести зміни та доповнення до Закону України «Про захист прав споживачів», включивши правове регулювання зазначених проблемних аспектів договірної права. Крім того, оновлений Закон може в майбутньому стати основою для його трансформації у Споживчий кодекс України.

Проблема виникає з двох основних причин: по-перше, через зростання ролі споживання та підвищення попиту населення на товари й послуги; по-друге, через прогрес науки й техніки, який водночас породжує ризики, пов'язані з використанням неперевіраних матеріалів, технологій та засобів. Ці об'єктивні чинники суттєво змінюють правила функціонування ринку, включно з процесами укладення та виконання договорів, а також питаннями відповідальності сторін. Така відповідальність стає не лише взаємною, але й поширюється на необмежене коло осіб, наприклад, у межах інституту відповідальності виробника за якість продукції.

Однак, проблематика українського договірної права не обмежується захистом прав споживачів. Постійні неплатежі та значна заборгованість українських організацій наголошують на необхідності усунення бар'єрів для активного застосування інституту поступки права вимоги. Якби цесія отримала належне місце в українському цивільному праві та підтримку з боку правозастосовних органів, багато негативних явищ могли б бути мінімізовані. Водночас правозастосовні органи, посиляючись на ризики зловживань і протиправних дій учасників правовідносин, дотримуються підходу «дозволено лише те, що прямо дозволено». Це призводить до судових рішень із формулюваннями на кшталт «штучне створення відсутності коштів на рахунку платника податків» або «зміна фактичного джерела отримання боргу», що, у свою чергу, стає підста-

вою для визнання угод про відступлення права вимоги недійсними.

Згідно з Цивільним кодексом України, поступка права вимоги кредитором іншій особі дозволяється за умови, що вона не суперечить закону, іншим правовим актам або договору. Залишається сподіватися, що з часом цеденти та цесіонарії, укладаючи такі угоди, зможуть бути впевненими в тому, що ця норма захищена від будь-яких розширених трактувань.

Водночас простота, доступність і універсальність цесії давно визнані країнами з розвинутою ринковою економікою. У міжнародній комерційній практиці передача експортером товарів своїх прав на отримання платежу кредитній організації (в обмін на негайну виплату більшої частини суми) не тільки позбавляє експортера багатьох клопотів, але й іноді допомагає уникнути безнадійних боргів.

Глава 11 «Уступка вимоги» частини III Принципів європейського договірної права 2002 року містить низку прогресивних положень у цій сфері, зокрема:

передача вимоги допускається за домовленістю сторін як за чинним, так і за майбутнім договором;

чітко визначено момент набуття чинності поступкою вимоги: для наявної вимоги – з моменту укладення угоди про поступку або в більш пізній час за згодою між цедентом і фактором; для майбутнього права вимоги – з моменту виникнення такого права, але згодом воно набуває чинності з моменту укладення угоди про передачу права вимоги або пізніше, відповідно до домовленості сторін;

передбачено широкий спектр правових гарантій для цесіонарія;

права цесіонарія не обмежуються жодними заборонами чи правами, включно із зарахуванням вимог, які боржник міг би заявити стосовно цедента;

право вимоги захищене від переважного уступлення або забезпечення на користь інших сторін чи обтяжень;

зміна договору без згоди цесіонарія можлива лише в разі, якщо це передбачено самим договором або відповідає принципу добросовісності й не може бути обґрунтовано відхилено цесіонарієм;

у разі банкрутства цедента інтереси цесіонарія щодо переданого права вимоги мають пріоритет перед інтересами конкурсного керуючого та інших кредиторів.

Слід зауважити, що «принципи європейського договірної права», які відображають спільну основу договірної законодавства країн-членів Європейського Союзу та слугують пробним проектом для майбутнього Європейського цивільного кодексу, є цікавими й у низці інших аспектів. Зокрема, вони передбачають можливість змінювати або припиняти договір у разі виникнення труднощів, встановлюють пріоритет принципів добросовісності та чесної ділової практики над іншими нормами, а також передбачають можливість відкликання оферти й інші положення.

Висновки. Таким чином, окресливши основні проблеми українського договірної права та визначивши напрями можливого запозичення позитивного досвіду уніфікації та гармонізації

регулювання цивільно-правових договорів у Європейському Союзі, варто наголосити, що значення цього досвіду у складних умовах переходу України до ринкової економіки є надзвичайно важливим. Не дивно, що багато аспектів європейського підходу вже знаходять відображення в сучасному українському законодавстві.

Водночас не слід переоцінювати роль цього досвіду, адже українське право завжди зберігало і продовжує зберігати національні традиції та самобутність, а система приватного права Європейського Союзу досі перебуває у процесі формування. Попри прогресивне регулювання окремих інститутів договірної права, вона стикається з численними проблемами, колізіями та відсутністю розробки деяких важливих інститутів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
3. Харитонов Є. О., Саніахметова Н. О. Цивільне право України: Підручник. Київ: Істина, 2003. 776 с.
4. Council Directive on unfair terms in consumer contracts. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31993L0013>
5. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
6. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 р. № 852-IV (втратив чинність від 05.10.2017). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15#Text>
7. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#n534>
8. Directive 1999/93/EC of the European Parliament and of the Council of 13 December 1999 on a Community framework for Electronic Signatures II Official Journal EC. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31999L0093>
9. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>
10. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market. <https://uou.gov.cz/media/directive-2000-31-ec.pdf>
11. Directive to protect the consumer in respect of contracts negotiated away from business premises. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A31985L0577>

Резніченко Семен Васильович

Досвід уніфікації та гармонізації регулювання цивільно-правових договорів у Європейському Союзі для договірної права

Стаття присвячена аналізу досвіду уніфікації та гармонізації регулювання цивільно-правових договорів у Європейському Союзі для договірної права. В статті проаналізовано діюче цивільне законодавство за законодавство Європейського Союзу, наукові публікації з тематики дослідження.

Зазначено, що економічні інтеграційні процеси вимагають відповідної правової адаптації, зокрема поступового приведення правового регулювання майнових відносин товарного характеру в Україні у відповідність до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу, а також до його правових засад і принципів. Це необхідно для досягнення гармонізації та уніфікації в окремих галузях.

Встановлено, що «принципи європейського договірної права», які відображають спільну основу договірної законодавства країн-членів Європейського Союзу та слугують пробним проектом для майбутнього Європейського цивільного кодексу, є цікавими й у низці інших аспектів. Зокрема, вони передбачають можливість змінювати або припиняти договір у разі виникнення труднощів, встановлюють пріоритет принципів добросовісності та чесної ділової практики над іншими нормами, а також передбачають можливість відкликання оферти й інші положення.

Зроблено висновок про те, що окресливши основні проблеми українського договірної права та визначивши напрями можливого запозичення позитивного досвіду уніфікації та гармонізації регулювання цивільно-правових договорів у Європейському Союзі, варто наголосити, що значення цього досвіду у складних умовах переходу України до ринкової економіки є надзвичайно важливим. Не дивно, що багато аспектів європейського підходу вже знаходять відображення в сучасному українському законодавстві. Водночас не слід переоцінювати роль цього досвіду. По-перше, українське право завжди зберігало і продовжує зберігати національні традиції та самобутність. По-друге, система приватного права Європейського Союзу досі перебуває у процесі формування. Попри

